

Н. М. Грень

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 аспірантка кафедри теорії та філософії права

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ

© Грень Н. М., 2016

Розглянуто складові принципу права на справедливий суд. Особливу увагу зосереджено на елементі незалежності та безсторонності суду. Вказано, що незалежність як принцип стосується всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами. Принцип неупередженості передбачає акцент на конкретній справі.

Ключові слова: суд, право на справедливий суд, права людини, незалежність, безсторонність.

Н. М. Грень

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРОБЛЕМЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И БЕСПРИСТРАСТНОСТИ

Рассмотрены составляющие принципа права на справедливый суд. Особое внимание сосредоточено на элементе независимости и беспристрастности суда. Указано, что независимость как принцип касается всей судебной системы или статуса судей в государстве, их взаимодействия с другими органами. Принцип беспристрастности предполагает акцент на конкретном деле.

Ключевые слова: суд, право на справедливый суд, права человека, независимость, беспристрастность.

N. M. Gren

RIGHT TO FAIR TRIAL: INDEPENDENT AND IMPARTIAL PROBLEMS

In the article the principle elements of a fair trial. Particular attention is focused on the element of independence and impartiality of the judiciary. Indicated that the principle of independence as regards the justice system or the status of judges in the country, their interaction with other bodies. Principle provides unbiased focus on the particular case.

Tags: court, the right to a fair trial, human rights, independence and impartiality.

Постановка проблеми. Незалежність та ефективність судової влади є вагомим критерієм демократичності держави та панування верховенства права. Така держава забезпечує право на справедливий суд як основне з прав людини, оскільки наділено можливістю захищати всі інші права, що належать особистості. Міжнародна спільнота з особливою прискіпливістю ставиться до забезпечення цього права. Розроблено ряд елементів, які включає в себе право на

справедливий суд, до них відносимо: доступ до суду, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, справедлива (належна) процедура розгляду справи.

В межах цієї статті визначимося з одним з них. **Метою** цієї статті є дослідження незалежності та безсторонності суду як елементу права на справедливий суд.

Стан дослідження. Проблему права на справедливий суд, справедливе правосуддя розглядали достатньо науковців. Особливо, на нашу думку, слід згадати доробки С. Бондарчука, В. Городовенка, І. Гриценка, І. Жаровської, А. Олійника, Е. Трегубова, М. Погорецького, С. Сливки, Т. Цувіної та інших. Проте, залишається актуальним дослідження окремих елементів права на справедливий суд.

Виклад основних положень. Елементи права на справедливий суд досконало розроблені в практиці Європейського суду з прав людини, тому перманентним є звернення до його рішень.

У справі “Дактарас проти Литви” Суд зазначив, що пункт 1 статті 6 Конвенції містить два аспекти вимоги безсторонності.

По-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб’єктивно, тобто жодний його член не повинен мати будь-якої особистої зацікавленості або упередженості. Вважається, що суддя є безстороннім, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган повинен бути безстороннім з об’єктивного погляду, тобто, він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього. Згідно з критерієм об’єктивної безсторонності, необхідно з’ясувати, чи існують факти, встановлення яких може викликати сумніви щодо безсторонності суддів [1].

Незалежність суду – це обов’язкова вимога правової держави, без забезпечення цього принципу судовий розгляд перетворюється у фарс, а судова влада – на маріонетку в руках зацікавлених осіб. Існує позиція, згідно з якою у конструкції права на суд незалежність суду має першорядне значення, оскільки в усіх національних законодавствах це положення формується як принципи судоустрою та судових проваджень[2, с.102]. На думку Штефана Гасса, “незалежність суду означає, що окремі судді та незалежність судової влади як інституту є вільними від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів” [3, с. 25].

Зауважимо, що незалежність повинна бути забезпечена на всіх рівнях судової системи. Досліджуючи вказану проблему, голова Конституційного суду А. Головін визначив одну зі складових – незалежність конституційного суду, а саме вказав на те, що незалежність органів конституційної юрисдикції сьогодні вважається невід’ємною складовою будь-якого демократичного суспільства. Без її належного забезпечення конституційні суди не здатні повноцінно виконувати своє основне завдання — гарантувати верховенство конституції, яка закріплює універсальні демократичні цінності. При цьому незалежність конституційних судів не є самоціллю, вона є необхідною передумовою гарантування практичної реалізації та належної охорони прав кожного індивіда, оскільки право на розгляд справи незалежним судом вважається складовою права людини на судовий захист[4, с.40].

Отож незалежність має три суб’єктивних складових. По-перше, незалежність суду від органів публічної влади, посадових чи службових осіб. Важливість цього принципу проявляється в тому, що судова влада практично повинна бути позбавлена зовнішнього, особливо політичного втручання. Запропонований ще Монтеск’є принцип поділу влади завжди залишався вагомим для правової держави. Роль судової влади полягає у стримуванні інших гілок влади в межах законності, у праві здійснення конституційного нагляду і судового контролю за ними[5, с.16]. Рекомендація № R(94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи неодноразово підкреслювала, що виконавча і законодавча влади повинні гарантувати незалежність суддів та утримуватися від кроків, які б могли поставити її під загрозу [6].

Першочергово мається на увазі відсутність прямого підпорядкування органу іншої гілки влади. Для прикладу можна навести справу “Васілеску проти Румунії”, в якій орган, уповноважений ухвалювати остаточне рішення по справі, був підпорядкований Генеральному прокурору. Але відсутність прямого підпорядкування не свідчить про абсолютну незалежність. Вона забезпечується не тільки нормативним статусом, але й економічними критеріями. На цей момент звернуто увагу в міжнародному праві. Згідно з Основними принципами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 листопада та 13.12.1985 р., на кожну державу-члена ООН покладається зобов'язання виділяти відповідні кошти, що давали б змогу судовим органам належно виконувати свої функції [7, с. 29].

Необхідним аспектом забезпечення цього права повнота повноважень судової влади. Тільки вона може здійснювати правосуддя у державі. Право приймати обов'язкові рішення, які не можуть бути змінені не судовою владою на шкоду сторін у справі, є невід'ємним правом самого суду та невід'ємним компонентом його незалежності [8, с. 145].

По-друге незалежність від інших органів у межах судової системи. Суди ж віднесемо незалежність судді від керівника судової установи. Тобто незалежність в межах самої судової системи. Для прикладу, у багатьох рішеннях ЄСПЛ фігурує порушення принципу незалежності через порушення процедури призначення суддів(рішення у справі “Oleksandr Volkov v. Ukraine”[9] щодо порушення об'єктивної неупередженості Вищої Ради Юстиції); впливу через дисциплінарну відповідальність чи кар'єрний ріст (у рішенні “Salov v. Ukraine”[10] щодо тиску на суд з боку Голови апеляційного суду).

З цього приводу суддя Верховного суду України О. Прокопенко стверджує про існування непроцесуальних (фактичних) відносин, які складаються при розгляді конкретної справи між суддями різних ланок судової системи, що може безпосередньо впливати на безсторонність суддів. Так, судді місцевих судів консультуються із суддями апеляційних судів щодо вирішення справи по суті (з питань кваліфікації, призначення покарання тощо). Іноді консультації надає так званий зональний суддя, який неофіційно дає вказівки щодо розгляду кримінальної справи, а інколи й редагує проекти вироку та інших процесуальних рішень. Від цього судді залежить рух судової справи та оцінка якості роботи суду, що входить до його зони. Вирішуючи справи, суддя місцевого суду орієнтується передусім на правосвідомість свого “керівника і контролера” із суду вищого рівня, який не зацікавлений у зміні чи скасуванні попередніх рішень. У такому разі взаємодія між суддями різних судових ланок фактично має характер адміністративного підпорядкування. Такі відносини між суддями доволі поширені, оскільки перебувають поза межами правового регулювання, в таких ситуаціях діє “дух” суддівської корпоративності. Вважаємо, що забезпечити гарантії безсторонності суддів можна завдяки підвищенню загального рівня їх компетентності, що сприятиме впевненості суддів у правозастосовній діяльності, самостійності у прийнятті рішень[11, с.8]

По-третє, незалежність від учасників судового процесу. Для цього в законодавстві передбачається можливість відводу судді, інших учасників судового процесу, встановлюється принцип процесуальної рівності сторін тощо.

Відсутність незалежності свідчить про відсутність поваги до прав громадян і до судової системи загалом. Незалежність є невід'ємною передумовою впевненості суспільства у судах і, у більш широкому сенсі, верховенства права. Відповідно до п. 1.1. Європейської хартії статусу суддів, “статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності і неупередженості, яких будь-яка людина законно очікує від судових органів і від кожного судді, якому довірено захист його прав. Він виключає будь-яке положення і будь-яку процедуру, які можуть похитнути довіру до цієї компетентності, незалежності і неупередженості” [12].

Узагальнено принцип незалежності в рішеннях ЄСПЛ визнано відповідність наступним суду критеріям: 1) спосіб призначення його членів; 2) тривалість строку повноважень; 3) наявність гарантій проти зовнішнього впливу; 4) наявність зовнішніх атрибутів незалежності [13].

Незалежність як принцип стосується всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами. Принцип неупередженості передбачає акцент на конкретній справі “зазвичай виявляється в світлі обставин конкретної справи, тобто *prima facie*” [14]. Проте сьогодні доволі важко провести чітку границю між принципами, оскільки порушення одного тягне відповідно порушення іншого.

Виділяють неупередженість особистості судді щодо конкретного учасника судового розгляду і неупередженість з результатах справи. Передбачає, що суддя перебуває в договірних, грошових, родинних або інших відносинах з однією зі сторін у справі. Неупередженість може здійснюватися через певного роду підкуп. Це не обов'язково пряма форма підкупу. У справі Білуха проти України учасниця процесу акцентувала увагу надіях голови місцевого суду, враховуючи те, що відповідач, будівельна фірма, безкоштовно забезпечила суд решітками для вікон та придбала комп'ютер, відремонтувала опалювальну систему приміщення суду. Суд ЕСПЛ визнав, що навіть такого роду дії можуть свідчити про відсутність безсторонності суду.

Правовими гарантіями забезпечення цього принципу є можливість відводу або самовідводу судді, зазвичай вони відбуваються у наступних випадках: участь судді у прийнятті будь-яких судових рішень у справі на досудових стадіях провадження; особиста участь судді у справі як учасника провадження у справі; родинний зв'язок із стороною або іншою особою, яка бере участь у справі; особиста (пряма або опосередкована) зацікавленість судді в результатах справи або зацікавленість його родичів; інші обставини, які викликають сумнів у об'єктивності судді; наявність у колегіальному складі суду осіб, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами одного з подружжя; заборона участі одного і того ж судді в розгляді справи у різних судових інстанціях, а також у тій самій інстанції в разі скасування попереднього рішення судом вищого рівня. В національному законодавстві такий порядок передбачений у статтях 20, 21 Цивільно-процесуального кодексу, статті 27, 28 Кодексу Адміністративного судочинства і статті 54, 55 Кримінально-процесуального кодексу.

Безсторонність розцінюється також як важливість навіть зовнішніх проявів, оскільки “правосуддя має не тільки чинитися, також має бути видно, що воно чиниться” [15], таким чином судді повинні утримуватися від будь-яких дій, висловлювань, проявів, що можуть вказувати на порушення принципу безсторонності та знижують авторитет суду.

Деякі науковці поділяють неупередженість на суб'єктивну та об'єктивну. Суб'єктивна неупередженість пов'язана із особою судді, з його особистими переконаннями. Об'єктивна неупередженість, своєю чергою, стосується структурних питань організації складу суду та полягає у відсутності будь-яких законних сумнівів у тому, що її забезпечено і гарантовано судом [2, с.107; 16, с. 20–25].

Така позиція може мати місце, однак з погляду практичного значення для справедливості рішення тягне за собою однакові наслідки, оскільки упередженість за особистими переконаннями автоматично призводить до сумнівів щодо об'єктивності.

Щодо особистих переконань судді, то питання ставиться не настільки широко, як з аспектом суміщення посад. Не визнає ЕСПЛ конфлікту інтересів в тому, що суддя, свідок та сторона процесу перебували у масонській ложі. Висновок вказує, що тут існує пріоритет суддівської присяги над іншими соціальними обов'язками та зобов'язаннями [17]. Вказана справа не дає можливості широкого, немотивованого посилення на безсторонність. Також, однією з гарантій незалежності суду є презумпція безсторонності суду, доки не доведено протилежного, при цьому надання доказів упередженості судді покладається на зацікавлену особу [18].

Висновок. Незалежність та об'єктивність суду є вагомою ознакою верховенства права та справедливості суду. Незалежність суду означає, самотійність та відсутність зобов'язань судді та суду від органів публічної влади, посадових чи службових осіб, від інших органів у межах судової системи та від учасників судового процесу. Незалежність як принцип стосується всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами. Принцип неупередженості передбачає акцент на конкретній справі.

Безсторонність суду передбачає дві складові: орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жодний його член не повинен мати будь-якої особистої зацікавленості або упередженості; такий орган повинен бути безстороннім з об'єктивного погляду, тобто, він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього. Виділено неупередженість особистості судді щодо конкретного учасника судового розгляду і неупередженість з результатах справи.

1. Рішення у справі “Дактарас проти Литви”. Український портал практики Європейського суду з прав людини // Електронний ресурс – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=325> 2. Цувіна Т. А. Незалежність суду як елемент права на суд у цивільному судочинстві / Т. А. Цувіна // Юрист України. – 2014. – № 2. – С. 101–109. 3. Гасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді / Ш. Гасс // Вісник Центру суддівських студій. – 2007. – №10. – С. 25–32. 4. Головін А. Незалежність Конституційного Суду України в аспекті реалізації державної політики щодо захисту прав і свобод людини і громадянина / А. Головін // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 1. – С. 39–43. 5. Органи судової влади в Україні / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. – К.: Ін Юре, 1997. – 20 с. 5. Незалежність, дієвість та роль суддів: Рекомендація № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.1994 р. – Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r%2894%2912.htm>. 6. Основні принципи незалежності судових органів // Права людини і професійні стандарти для юристів [Текст]. — Амстердам ; К. : Укр.-Америк. бюро захисту прав людини, 1996. – С. 28–31. 7. Олійник А. Р. Суд як суб'єкт забезпечення європейських стандартів права на судовий захист [Електронний ресурс] / А. Р. Олійник // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 144–150. 8. Рішення у справі “Olexandr Volkov v. Ukraine”, 09 January 2013 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-115871> 9. Рішення у справі “Salov v. Ukraine”, 06 September 2005 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-70096>. 10. Прокопенко О. Б., Проблеми становлення справедливої судової влади // Верховний суд України. Інформаційний сервер. – <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/93F02E30DB82D6E1C22575D800393608> 11. Європейська хартія про закон “Про статус суддів” від 10.07.1998 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236. 12. Рішення у справі “Bryan v. the United Kingdom”, 22 November 1995 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57954>. 13. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, підготовлений Венеціанською комісією і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи [Страсбург, 16 березня 2010 р.] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD%282010%29003-ukr.pdf>. 14. De Cubber v. Belgium, judgment of European Court of Human Rights of 26 October 1984, Series A, No. 86, § 26. 15. Лужанський А. В. Безсторонній суд як об'єкт доступу в контексті міжнародних зобов'язань України [Електронний ресурс] / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 20–25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vvsu_2012_2_7.pdf 16. Salaman v United Kingdom, decision of European Court of Human Rights of 15 June 2000. 17. Постановление Европейского суда по правам человека (Большая Палата) по делу “Лендон, Очаковски-Лоран и Жюли против Франции” (Lindon, Otchkovskuy-Laurens and July v. France) от 22 октября 2007 г., п. 76 // Права человека. Практика Европейского Суда по правам человека. – 2008. – № 2. – С. 217; Şaman v. Turkey, judgment of European Court of Human Rights of 5 April 2011, § 39.